

ČTYŘI CESTY FILOSOFIE

ÚVOD

Dovoluji si zde předložit a formulovat několik svých myšlenek o možných způsobech filosofování, ač nejsem nikterak filosofickým odborníkem. (Ostatně, kdo jím je? - Téma filosofie versus odbornictví, resp. toho, zda je možné "odborně" pěstovat moudrost je tématem mnoha, už ranných Platónových dialogů - Charmidés, Gorgiás, Protágoras...) a ač má orientace ve filosofické literatuře, zejména novější, je poměrně chabá. Účast na několika filosofických konferencích mě vedla k udivujícímu zjištění, jak velice jsou způsob filosofování a tudíž i jeho výsledky závislé na jazykovém a kulturním pozadí filosofa a že filosofům z různých jazykových oblastí často nepomůže k tomu, aby se dohodli, ani brilantní znalost všech jazyků používaných jejich kolegy. Jistě, vím, opět nic nového pod sluncem: filosofie a jazyk, filosofie jazyka a v jazyce, byla již tématem nejen jednotlivých publikací a filosofů, ale celých škol. Co mě tedy má k tomu, abych o ní vůbec psal?

Předně text, který právě tvořím má spíše charakter pokusu a osobních zápisků, nežli reprezentativních tezí. Druhým, závažnějším důvodem je, že znovu objevovat Ameriku nemá ve filosofii onen trapný kontext, jenž takové počínání provází ve vědě a jiných oborech lidské činnosti. Filosofie se vlastně odjakživa zabývala známými skutečnostmi, světem, tak jak byl přístupný zkušenosti lidí dané doby. Nebylo jejím cílem objevovat zelené pidimužíky, ani říši Kněze Jana (i když to občas dělala) a svou kompetenci projevovala ve způsobu uchopení a výkladu sdílené a většinou víceméně neproblematické zkušenosti. Filosof má tedy právo zabývat se i tématem stokrát prozkoumaným, pokud věří, že je schopen zahlédnout v něm něco, co doposud unikalo nazření. Ba co více, s odvoláním na ty nejstarší filosofické tradice tvrdím, že má dokonce takovou povinnost. Ne sice vůči světu, tím méně světu vědeckému, ale vůči sobě, neboť filosofie má být cestou poznání a k poznání, a to je subjektivní výkon, erudicí nenahraditelný.

Tolik úvodní omluva a nyní již k tématu samotnému: Jako vodítko mi posloužily různé modality¹ lidské výpovědi o světě, jež se vyskytují v jazykové struktuře všech mně známých jazyků a jež se dají seřadit do určité škály podle stupně emfatičnosti a většinou je označujeme jako *postuláty* (*thetickou výpověď*, *statement*), *problémy* (*question*) a *zvolání* (*enthusiastická výpověď*, *exclamation*). Obrazně bychom mohli mluvit o filosofii tečky, otazníku a vykřičníku. Mou snahou nebylo určit, který z těchto modů je pro filosofii nejpůvodnější resp. nejpatřičnější, tím méně stanovit thesi o prioritě jednoho z modů jako premisu. Ale mnohem spíše zmapovat, k jakému typu filosofie používaný modus výpovědi může vést, jaké jsou podmínky

¹ Nemám na tomto místě na mysli modalitu ve striktně gramatickém smyslu, především ne modalitu voluntativní.

použití určitého modu v určitém typu filosofie a kdy a za jakých podmínek přechází k modu jinému.

FILOSOFIE POSTULATIVNÍ - CESTA ZŘEJMOSTI (FILOSOFIE TEČKY)

Odedávna jsme zvyklí, že nám filosofové předkládají nejrůznější tvrzení. To souvisí mimo jiné i s tím, že filosofie se v průběhu věků stala vyučovanou "disciplínou" a tak "zeškolštěla". A ve škole se - většinou (ani dnes!)- otázky nekladou! A když, tak otázky předem definovaného, "katechismového" typu, a i to je až výdobytek barokní pedagogiky. Žáci také nepotřebují pro osvědčení své zdatnosti otázky, ale odpovědi, a i leckterým učitelům bývají otázky na obtíž. Navíc školy všude na světě navštěvují převážně mladí lidé a věk mezi dvanácti a dvaceti lety není věkem otázek, ale věkem objektivity, zjišťování a evidence: "tak to je". A pokud by nás mělo zmást, že ve filosofii, která se školskou přímo nazývá, je jedním ze základních "filosofických žánrů" kvestie, tedy "otázka", musíme si uvědomit, že ani cílem kvestie není klást otázky, ale odpovídat na ně; zaujmout stanovisko a vyvrátit opačné mínění. Ovšem scholastická filosofie také není ještě tím nejklasičtějším typem filosofie školské - také středověké univerzity jsou školami jen do určité míry; té dokonalosti dosahuje až neoscholastika, formovaná jezuitskými, protestantskými, piaristickými a jinými gymnázii a lycei.

Jestliže však na druhé straně studujeme dějiny filosofie, odhalujeme, že leckde stojí na počátku filosofování spíše otázky, nežli určitá tvrzení. Kdybychom se omezili pouze na filosofii evropskou a její předsokratické kořeny, bylo by to ještě markantnější. Nesmíme ovšem také přehlížet možný vliv již zformovaných "škol", vlastně spíše kulticko- mystérijních bratrstev - v Řecku například orfismu, kde situace vypadá jinak: spíše nežli o nalézání odpovědi na položené otázky jde o tlumočení mýtického obsahu "jinou řečí". A situace také vypadá velice jinak například v Číně, kde o kladení "ontologických", neřkuli "existenciálních" otázek může být těžko řeč, a kde i kosmologie má jakousi "pozitivní" podobu, odvozenou jednoznačně z mýtu. O prvotnosti obou modů v počátcích filosofie tedy toho nemůžeme mnoho říci a otázka se poněkud podobá oné známé o vejci a slepici.

Dobře, zkusme to tedy jinak. Dějiny filosofie nás nepoučí, třeba však nám dá odpověď sám jazyk. co je prvotní formou výpovědi v jazyce? Patrik Ouředník ve své eseji *Hledání ztraceného jazyka* (Zdeněk Susa, Středokluky 1997) vtipně shrnuje současné teorie o původu jazyka do skupin, uznávajících čtyři možné zdroje jazyka(cituji, str.10):

- **zdroj imitační**, zvaný též **teorie bow-wow**, dle níž lidská řeč povstala z citoslovcí, napodobujících přírodní zvuky;
- **zdroj emotivní**, čili **teorie pooh-pooh**, dle níž se jazyk vytvářel na základě

expresivních zvuků, vízících se ke konkrétním citovým stavům;

- **zdroj sociální**, to jest **teorie yo-he-yo**, dle které jazyk vznikl ze zpěvů, doprovázejících a rytmičujících kolektivní práci;
- a konečně **zdroj harmonický**, neboli **teorie ding-dong**, podle níž jazyk vyjadřuje symbolickou souvztažnost mezi zvukem a jeho citovým dopadem.

(Ouředník nato ještě kongeniálně zčeštuje uvedené názvosloví, pocházející od O. Jespersena, na *haf haf; fuj fuj; hej rup; a bim bam.*)

Tyto teorie, které samozřejmě nemusíme ani v nejmenším vzít za své, nám sice naši otázku nevyřeší, ale poučí nás minimálně o jednom - není v nich nic, co by aspoň v nejmenším připomínalo otázku; ve všech je silný prvek exklamativní a v některých můžeme snad vidět určitý prvek popisnosti, například v první, ale také v té marxisty preferované teorii "hej rup" - ovšem pokud uznáme, že aktivita a přetváření přírody má rovněž určitý konstitutivní charakter, že se jí vytváří i cosi filosoficky relevantního.

Mnozí teď jistě zaprotestují, že uvedením těchto teorií jsem jednak problém nepřipustně zúžil (neboť jistě by bylo možno uvést také mnohé jiné, starší teorie o původu jazyka, ze kterých některé mají i závažné filosofické pozadí) a také převedl jinam. Jistě, otázkou nebyl původ jazyka, ale původ filosofování v jazyce, respektive vliv jazykových modalit na filosofování. Dokonce ani kdybychom přesvědčivě prokázali určitou posloupnost vzniku jazykových modálních forem, nezaručovalo by to ještě, že ve stejné posloupnosti byly poprvé použity pro filosofii.

Musíme tedy konstatovat, že v základní otázce, tedy zdali je vůbec možná (filosofická) výpověď, aniž by jí předcházela formulace otázky neb problému, jsme se nedostali dále. Abych tedy uspokojil ty, kteří touží především po odpovědích (mezi ně se zde sám čítám), pokusím se dát určitou odpověď. Ta se však neobejde bez předpokladu, a to předpokladu, který činí až poměrně rozvinuté filosofické systémy: existence Logu. Nemusí jít ještě o Logos v silném slova smyslu, nějaký světový *Nous*, který by byl vůči světu ontologicky prvotní. Spíše o konstatování jakési mohutnosti člověka, tedy něčeho jako "*duše*", či "*Eros*". Existuje-li v člověku taková mohutnost (což by možná někteří prohlásili i za empiricky vykazatelné), člověk je už samotným svým výskytem na světě puzen k vnášení řádu a "logické" struktury do světa, k "vytváření logu", a tudíž k výpovědím o světě, jak se mu jeví a – možná – i jaký "je ve skutečnosti", ač zkušenost se zdá tomu protirečít. Něco takového je jistě krokem k thetické filosofii; zde v podstatě nemusíme předpokládat v pozadí žádnou otázku, možná jen té nejobecnější povahy: "Jak se to má se skutečností?", či "Jaký je svět?"

filosofická kontemplace

Uvedený předpoklad otevírá cestu filosofické kontemplaci, tedy způsobu nepředpojatého pohlížení na svět, respektive pohledu - abychom dali za pravdu

Kantovi – při němž jediné, čím jsme vpravdě "předpojati", jsou naše formy vnímání a usuzování, které jsou ovšem v předkantovské době filosofy vsazeny neproblematicky do světa samého a považovány za jeho součást. Svět se stal oborem jevení a zjevnosti a o všem, co je zjevné, co se jeví, je možné vypovídat. Mohli bychom to nazvat rajským stavem filosofie.

logika - snaha o prodloužení evidence

Brzy však dochází k podivuhodnému jevu. Podobně jako ve dvou posledních stoletích svět a jeho zdroje přestaly poměrně rychle stačit vědeckotechnické expanzi, již v pravěku filosofie přestal svět stačit expanzi kognitivní. Evidentních skutečností a pravd bylo jaksí málo. Bylo třeba s nimi začít šetřit a vytvářet nová tvrzení a pravdy na základě starých. I zrodila se logika, což je způsob, metoda, jak *konstruovat* nová (pravdivá) tvrzení na základě jiných, aniž by bylo potřeba novou pravdu skutečně nahlédnout. Jediné, co je nahlíženo, je obecný princip (za starodávna mu říkali sylogismus, dnes bychom spíše hovořili o aplikaci Booleovské algebry), který říká: ať již vypovídáte o čemkoli, má-li váš výrok odpovídající strukturu A (většinou je potřeba dvou takových výroků), vždy z něj můžete odvodit výrok struktury B, který bude rovněž pravdivý. Prostředek je to mocný, přemocný. To dosvědčují matematici, kteří dodnes z několika málo premis (známých je například oněch pět axiomů Euklidovské geometrie) vytvářejí neuvěřitelné struktury, kde je všechno dokázáno, což znamená, že platí-li oněch několik málo základních tvrzení, musí být pravdivé i vše, co matematik dokázal - například musí existovat všechny struktury, jejichž existenci dokázal (dokonce aniž by musel být schopen takovou konkrétní strukturu ukázat a předvést!) Nebudu zabíhat do podrobností a úskalí matematiky - to udělal již mnohem lépe a fundovaněji například profesor Vopěnka - a odhalovat případné zádrhele a čertova kopýtka, která se v takovém principu skrývají. Snad až na jeden: je-li odhalování pravdy jen a jediné věcí metody a je-li zcela nezávislé na subjektu, pak mi nic nebrání - budu-li dostatečně "programátorsky zdatný" – abych sestrojil stroj na vytváření pravdivých tvrzení. Pokusy o to byly - již od Raymunda Lulla; zpočátku spíše méně, později ovšem už více úspěšné. Jaká však je to pravda, která je zcela nezávislá na subjektu, respektive *čí* je to pravda, komu platí, nota bene když si ji musí rozum klopotně přivlastňovat, aby jí vůbec porozuměl a až pak se ji pokusil tak či onak interpretovat? Víme, že tento matematický přístup ke světu stál u kořenů novověkého rozvoje poznání a dodnes metodicky zakládá veškerou moderní vědu; vědu, která sice započala jako kontemplace (přírody a jejích jevů, řekněme), avšak stala se velice brzy na subjektu zcela nezávislou veličinou, vůči níž osobní argumentace nic nepomáhá: "Je vědecky dokázáno, že takže (musíš)....", můžeme často slyšet jako jeden z modů, jimiž ovlivňuje věda náš život.² Mohli

² Jsem si ovšemže vědom rozdílu mezi vědou a vědeckou popularizací, případně vědeckou ideologií, která nemusí dodržovat ani ta pravidla, která má věda sama pro sebe za závazná. Zde jej však zanedbávám, neboť nepíši sociologickou studii, ale filosofické zamyšlení.

bychom nakonec velkou metaforou tvrdit, že naše vášeň a úsilí za každou cenu něco tvrdit se nakonec obrátilo proti nám, a že jsme zcela "zatvrdli" ve světě tvrzení, která se na nás valí ze všech stran a vůbec nám ani neumožní zaujmout vůči nim stanovisko - jejich nárok na pravdivost je totální, logika nestrpí námitek.

mezistupeň - filosofie toho "co bylo" - narrativní, historická, mýtus

Vraťme se nyní o pár kroků zpět od rozvinutých spekulativních struktur zase k počátkům filosofie. Pro Řeka skutečně je pouze to, co není časové, co je vždy a nezávisle na toku času a chodu dějin: tedy ideálně právě pravdy matematické a metafyzické. Naše životní zkušenost však přiznává platnou existenci i jevům podmíněným, časově omezeným – koneckonců věda ani jiné jevy nezkoumá. Neplatí tedy jen to co je absolutně, ale také to, co někdy a za určitých okolností bylo. Samozřejmě, že i Řekové mluvili o tom, co bylo, neříkali tomu však filosofie, ale příběhy, *historiai*. Protože se tyto příběhy vyprávěly (*mytheuó*), říkalo se jim také *mythoi*. Ve starém období není mezi obojím valného rozdílu³ S příchodem kritického věku se historie a mýtus oddělily. To však jsme stále ve fázi, kdy ani jedno nemá příliš co dělat s filosofií. Respektive – tendence filosoficky vykládat a interpretovat (případně i "cenzurovat") mýtus jsou dávné. Mýtus se v nich chápe jako alegorický způsob mluvy o věcech primárně nadčasových, a tudíž filosofických. Je možné se zeptat, zdali jsou tím takoví vykladači mýtu právi, ale to je trochu jiná otázka.

S nástupem romantismu na jedné straně a s odezníváním klasické německé filosofie na druhé došlo však i k filosofickému zhodnocení příběhů a vyprávění. Pro Hegela se staly dějiny jevištěm dramatu vývoje univerzálního ducha, a tudíž věci hodnou filosofického zájmu. Heidegger pak pokročil ještě dále a učinil tématem filosofie samu časovost. Dostáváme tím jakési nové pododdělení filosofie: máme nejen filosofii, která absolutně klade, ale i filosofii, která reflektuje – reflektuje jevy v jejich časovosti a vývoji.

podtřída: filosofie utopická

V okamžiku, kdy jsme uznali fakt vývoje a jeho filosofickou relevantnost, si můžeme položit další dvojici otázek: odkud a kam? Zatímco odpověď na první otázku zůstává v kompetenci "historické filosofie", druhá její rozměr překračuje: Možná jsme i uznali oprávněnost filosofické výpovědi o něčem, co existovalo jen po určitou dobu a mohli v takovém pomíjivém jsoucnu spatřit třeba článek řetězu, kterým je takto pomíjivost poutána k říši skutečně jsoucího, jak však můžeme učinit předmětem své výpovědi, co vůbec není ani nikdy nebylo? (Protože mluvíme-li o cíli, nebo směru, nebo smyslu, nebo zaměření vývoje, vždy mluvíme právě o něčem takovém.)

3 Právě tak i my u příběhů z šera dávných dob občas nejsme s to rozlišit, máme-li před sebou pověst (tedy řekněme epicky zkrášlené vyprávění skutečné události) nebo pohádku (něco, co se „pouze vypráví“ pro potřebu duše)

Vysvětlení je jednoduché i složité zároveň. Mohli bychom například poukázat na to, že s příchodem křesťanství a dalších náboženství, pojímající sama sebe jako “dějiny spásy”, rozměr budoucnosti a budoucího očekávání vstoupil neodvolatelně před tvář lidstva. Touto představou nám také čas nebývale zesymetřil. Jistým způsobem se očekává, že co bylo, se nějak projeví v tom, co bude – většinou spíše ovšem jako “napravení chyb” nebo “vyrovnání nerovnovážného”. Prvotní představou zřejmě je, že to, co bude na konci, bude totožné (buď absolutně, nebo alespoň ve svém významu) s tím, co bylo na začátku. Vše bude vyrovnáno, nastane *apokatastasis pantón*.

Samozřejmě, to je jen jedna z výchozích představ o budoucnosti a budoucím světě. Záhy se prosadí spíše představa, že to, co čeká na konci, byť nějakým způsobem sourodé s počátkem a předznačeno jím, nebude s ním moci být zcela zajedno, a naskytá se tedy otázka, jaké to bude. I rodí se filosofie utopická – filosofie o budoucím (žádoucím) světě. K takovému cíli vývoj buď nevyhnutelně směřuje, nebo je zde možnost volby – podle toho zda lidstvo zvolí tu nebo onu variantu, dočká se takového či onakého cíle (vysvobození či katastrofy); časté je též pojetí, že varianty budou existovat paralelně a volba mezi nimi bude příslušet, nebo již přísluší jednotlivcům.

U utopické filosofie je myslím pěkně patrná právě jazyková past, do které zde filosofie upadá: Tvzení o budoucím světě jsou často pronášena stejně jistě a považována za stejně evidentní, jako tvzení o světě minulém a je jim přisuzována platnost a důležitost podobná, jako metafyzickým tvzením o skutečně jsoucím. Proč? Protože jazyk veškeré tyto časové (případně nečasové) typy výpovědí kryje jednou jedinou modalitou typu “statement” a slova mají velikou moc. Vždyť jestliže tvrdíme například, že přímka protíná rovnoběžky pod tímž úhlem, nebo že lidský duch je individuální a nesmrtelný, vždy přidáváme těmto tvzením víru, a tím svou vlastní bytostí zaštiťujeme jejich platnost. Jestliže uděláme něco podobného s libovolným tvzením o budoucnosti, jako bychom tu budoucnost už trochu tvořili.

Se spekulacemi o budoucnosti je proto třeba být opatrný. Ne že by vůbec nebyly možné, ale často když čteme nějaké staré utopické vize, shledáváme na nich cennější to, co vypovídají o tehdejší vůli a případně individuální ryzosti jejich proponenta, nežli jejich vlastní dosah pro budoucnost – která se ovšem mezitím již stala pro nás minulostí a tímto pohledem z druhé strany pro nás jaksi zešedla a ztratila svůj opalizující lesk, veškerou tu dynamiku možností očekávaných a přesto nenaplněných, nebo příliš neočekávaných, leč přesto naplněných; prostě už víme, “jak to dopadlo”.

FILOSOFIE OTÁZKY - OTAZNÍKU (?)

Poté co jsme takto doširoka rozvinuli celý jeden možný směr filosofování, nebude se nám snadno vracet k našim východiskům, ale musíme to učinit, abychom mohli uchopit rozptýlené nitky ostatních způsobů filosofování. Nastoupíme tedy

na cestu filosofie otázky. Možná je právě budoucnost dobrým východiskem, abychom nyní přešli k filosofování založenému na otázce. Veškeré otázky, které vztahujeme k budoucnosti jsou sice formulovány jazykem přítomnosti a ono specificky nové v nich jaksi nemůže být přítomno jinak, nežli jako tušení, přesto tím, že odpoutávají naši pozornost od přítomnosti (a minulosti) jako danosti, nám činí velkou službu, protože o budoucnost si děláme starosti a na budoucnost se tážeme. Koneckonců to vlastně děláme, když se tážeme, vždy - bez ohledu, zda se zrovna tážeme na věci budoucí: Při každé otázce překračujeme obzor nám známého světa a vydáváme se svou otázkou tápavě dále. To už je jistý rozdíl oproti filosofii kladením, konstatováním: Při ní máme poznatky jakoby na dosah ruky, stačí je zvednout a správně zařadit. A často se nám toho jeví tolik, že ani nestačíme "zvedat a zařazovat", že musíme nějak (jak?) dělat určitý předběžný výběr. Otázka tímto způsobem poznání pohrdá: vydává se za svým cílem, který vlastně nezná, ale je zcela určitě mimo dosah dosud známého. Něco z této dobrodružnosti každé otázky můžeme zažít u malých dětí, když se stále znovu a znovu ptají na (pro nás) triviální skutečnosti. - Dětský svět totiž ještě nemá tu tuhou časovou invarianci, jakou u něho předpokládáme my dospělí: Co kdyby se poměry ve světě mezi jedním a druhým položením otázky změnily? A pak – vždyť kladení otázek je *takové dobrodružství*...

Toto, tedy její směřování mimo okruh dosud známého, platí při každé otázce. Zajímavé ale u otázky může být, jaký vůči této otázce zaujímáme postoj my, jaký je směr otázky, tedy kdo je ten, kdo ji klade a komu ji vlastně klade? Jsme to (1) my, kdo klademe otázku, nebo (2) ji klade svět nám? Jsme my tím hledajícím, nebo svět po nás vyžaduje odpověď? Pravda taková odpověď nemusí mít charakter slovního sdělení, může jít o odpověď činem, ale ani tuto variantu bychom neměli pominout. A jestliže uznáme, že jsme to my, kdo klade otázku, kam pak směřuje naše otázka? Klademe ji spíše (1) světu, abychom v něm našli odpověď, nebo (3) neočekáváme odpověď odjinud, nežli od sebe samých? Směřuje naše tážení směrem ven nebo dovnitř? (Čísly v závorkách jsem zde pracovně označil tři hlavní kombinační varianty, abychom si v následujícím výkladu i nadále rozuměli.)

První cesta, kdy klademe svou otázku světu, vlastně není příliš vzdálena filosofii kladení: a jistě by nás jistou oklikou zavedla zpět k filosofii prvního typu. Pouze při ní předpokládáme, že na věcech je jakoby jakýsi závoj skrytosti, který svou otázkou, svým poznáním můžeme kdykoli poodhrnout a sklidit úrodu v podobě dalšího poznatku: Tedy stačí, abych se podíval - a vždy něco uvidím. Mnohem komplikovanější je samozřejmě otázka, zdali vidím opravdu to, co jsem intendoval, tedy *chtěl* vidět, a zdali vůbec je taková korespondence mezi intencí a zjištěním (komplexem vjemů) možná; a pokud ano, co nám ji zajistí.

Otázky tedy zde fungují pouze jako propedeutika: nežli začneme o světě něco tvrdit je jistě dobře ujasnit si, jaká kritéria používáme, na jaké otázky a jak formulované odpovídáme. Podobnou cestou šli Aristoteles, většina scholastiků i Kant a mnozí další. Těch největších hloubek ve filosofii však dosáhli ti, kteří dokázali zpochybnit sám tazající se subjekt, kteří kladli otázky "dovnitř", sami sobě.

Tato, možnost (zde uvedená jako třetí) nás vede na cestu spekulace, při níž vlastně svět k zodpovězení otázek nepotřebujeme. Je samozřejmě otázka, co je tedy to, co se nám odkrývá, jaká část našeho nitra, kterou "máme a nemáme"; máme jaksi potenciálně, ale nevíme o ni, dokud ji netematizujeme. Jinak je třetí cesta podobná první.

Na hraně mezi možnostmi první a třetí stojí Descartes se svým velice radikální tázáním, které se však u subjektu, u jeho *cogito*, zastavuje. A co tedy leží za ní? Veškeré druhy mystické zkušenosti a všichni, kdo svou mystickou zkušenost filosoficky reflektovali. Samozřejmě, v mystické zkušenosti je zpochybnění "já" většinou bohatě kompenzováno možnostmi opřít se o jakousi neznámou, subjektivitu přesahující veličinu. Ta zhusta nebývá racionální povahy - oblak nevědění, tekoucí světlo božství, božská Sofia, abychom jmenovali alespoň několik příkladů. Analogií Descartesovou, který se opovážil jít až na sám zpochybnění všeho, je zde ovšemže Jan z Kříže, u něhož i tato nehmotná opora v určitém okamžiku mizí.

Nejzajímavější je případ druhý. Tam musíme nejprve vyjasnit, co míníme tím, když "nám svět klade otázku". Může třeba jít o behaviorální problém, jaký řeší myši v bludišti - tedy otázka je verbalizovaná schopnost reakce na podnět. Nepodceňujeme tuto úroveň poznávání: vždyť kolika úspěchy právě v této oblasti se tak rádi pyšníme; schopnost obstát v dané situaci je výtečnou vlastností lidského rodu, ve které snad můžeme soupeřit i s tak přízpůsobivým a inteligentním druhem jako jsou krysy!

Jsou ale i jiné situace, které se před nás kladou a které vyžadují od nás nejen reakci, ale především porozumění, situace, v nichž by mechanické reagování bylo chybou. Zde jakoby stojíme tváří v tvář jakési inteligenci, která nás vybízí nejprve pochopit, a pak - možná - jednat, nebo se jednání zříci. Ve starověku byla takováto životní situace zobrazována sfingou.

Pokud je nalezena odpověď na takovou otázku, může to mít závažný vliv na celé blaho toho, jemuž je otázka položena, případně celé obce. Odpověď uzdravuje, ale jindy může přinášet záhubu (Oidipús!). Tyto "otázky sfingy" stojí v neustálém, napětí s otázkami třetího typu, které mohou představovat jejich transformaci: Pokud se najde někdo, kdo si takové závažné otázky dokáže položit sám, nemusí být kladený zvenčí: Proto zřejmě označila delfská věštírna Sókrata za nejmoudřejšího z lidí. To má ovšem význam i pro nás, pro samé pojetí filosofování otázkou. Na tomto příkladu vidíme, že už samotnou otázkou, ne až odpovědí na ni, se léčí nevědomost! A otázka Parsifalova může být druhým takovým příkladem.

Vraťme se však ještě o krok zpět a zeptejme se, proč se vlastně vůbec tážeme. Tážeme se vždy proto, že nás určitá konkrétní otázka trápí; nikdy nekřičíme radostí: "Hle, našel jsem otázku!" Otázka tedy je jakousi nenaplněnou touhou, žízni po poznání. Otázek by nebylo, kdyby nebylo nevědomosti.

Můžeme tedy říci, že nevědomost je to, co v nás rodí otázku? To ne. Nevědomost sama ještě ne, v té můžeme dobře žít i umřít. Teprve reflexe vlastní

nevědomosti, teprve onen bodavý osten vědomí vlastní nedostatečnosti, nás vede k otázce. A pokud jsme řekli, že nás určité otázky "trápí" - a takové zcela určitě jsou ("Co bude, až lidstvo spotřebuje všechnu ropu?", "Kam se ubírá lidská duše po smrti?" apod.) můžeme právem poukázat na jejich souvztažnost nejen s touhou, žízní (sansk. *tanhá*) ale i s *utrpením*. Zatímco u prvního typu filosofování nejsme k němu ničím nuceni, zde naopak. Jakmile byt jedna jediná takováto otázka (dnes jim bývá zvykem říkat existenciální) vystoupí před obzor naší mysli, není před ní úniku. A za ní, jako z Pandořiny skříňky, přicházejí další, zaplavují náš obzor jako stáda kobylek; jako Böhmvův *Stachel* roztáčející kolo esencí. Na každou odpověď je totiž možná minimálně dvojí odpověď - jinak by nebyla (pravou) otázkou⁴, a nemělo by smysl ji klást; a nám se náhle před duševním zrakem zjevují mraky různých variant, které jsou v principu všechny možné a touto svou "potenciální pravdivostí" si nás podmaňují, neboť dokud nezavedeme nějaký způsob jejich cenzury, stále platí "není šprochu, aby na něm nebylo pravdy trochu". Takto jasně vidíme, že nás tázání nakonec vždy zavede aspoň maličko k dialektice. Samozřejmě, můžeme si nakonec vybudovat tak striktního cenzora, že se bude podobat logickému rozhodovacímu stroji, a pak bude míra dialektiky v takovémto způsobu dotazování minimální. Je ovšem otázka, zda je to vůbec možné a zdali například u otázek kladených "dovnitř" něco takového může dlouhodoběji fungovat. Také zřejmě není zcela záhodno natolik rozvolnit pravidla "vnitřní logiky" abychom dospěli k onomu postmodernímu *anything goes*. Pokud se budou v rámci našeho horizontu častěji vyskytovat zelenofialová oblaka vedle standardních, a žluté ponorky, může to být sice příjemný svět, ale těžko se na něm domluvíme s ostatními - kromě těch, kteří užívají stejné halucinogeny.

Co nás tedy může zbavit té tísně, kterou vyjadřujeme, když vyslovujeme otázku? - Uspokojující odpověď? Jistě, dokonce často ani nemusí být příliš složitá a uspokojujivá. Vždyť kolik lidí se chová doslova jako malé děti, kterým stačí, aby jim někdo - někdo, kdo má autoritu - řekl: "Neplač, to bude dobré". Máme i ve filosofii celou řadu příkladů, kdy mysl sužovaná těmi nejpalcivějšími otázkami, nakonec nalezne odpověď zkonečnění v určitém *centru securitatis*, především pokud jde o ony otázky zaměřené "dovnitř". A nejsou řídké i případy, kdy se pak takováto vnitřně nahlédnutá a zkušena hlubina bezpečí prozračí do vnějšího světa a propůjčí mu nový, zvláštní řád. Nemůžeme tyto postupy jednoznačně zavrhnout, jak by rádi učinili veškerí důslední materialisté, protože bychom pak museli odsunout

4 Jistěže jsou otázky, na které se očekává, určitá předem daná odpověď - kromě už výše zmíněných katechismových (které mají takto spíše funkci, signálu, návěští, jež má vyvolat žádoucí reakci) jsou to samozřejmě všechny otázky řečnické. Ty už ale nemají nic společného s tázáním, ale mnohem spíše s psychologickou manipulací.

Také, a to je významnější, je třeba připomenout, že "*možná odpověď*", neznamená hned nutně "*možná pravdivá odpověď*"; při formulaci matematických problémů nám v posledku jde o to, abychom, co nejvíce z (prvotně možných) odpovědí, čili řešení, vyloučili coby nevyhovující - nepravdivé odpovědi

do Tartaru velkou část naší filosofické tradice, ale zkusme se porozhlédnout, nemůže-li to být ještě jinak.

Tedy bychom snad mohli říci, že lékem na bolestnou palčivost otázky je pravda vydobyta na přírodě i vlastním nitru pracným soustředěním, gigantickým úsilím. Nepostačí nám odpověď žádné autority, pokud si ji sami nevydobudeme. V takovém nějakém duchu se třeba nese celý étos soudobé vědy, s nímž se ztotožňuje většina kriticky myslících lidí. Tato cesta byla známa už ve starověku a v moderní době nabyla nádechu oficiálnosti.

Nechci ji v žádném případě zlehčovat, ale jen poukázat na to, že naplňuje určitý konkrétní mýtický rámec: ne jeden antický hrdinský příběh je právě příběhem řešení otázky a - jeho hrdinové končí povětšinou špatně. Ať už jde o Gilgameše nebo Prométhea, u nichž je i sama otázka skryta za určitou symbolikou, Pandoru, Orfeu, nebo nakonec nejprůkaznější příklad ze všech, Oidipa, jemuž řešení Sfinžiny hádanky vůbec nepomohlo, ale naopak se mu stalo kamenem úrazu vedoucím do neštěstí.

Jak to? To se tedy zodpovězením otázky její bolestná trýzeň neruší? Jak je tedy možno se jejího prokletí zbavit? Moje odpověď zní: samotnou otázkou, jejím vyslovením a formulováním. To je myšlenka vcelku moderní. Ovšem už v mnoha Sókratovských dialozích se ocitáme v té situaci, že pečlivé tázání a metodické zkoumání, nevede k žádné konkrétní odpovědi, a přesto je jasné, že jsme takovýmto tázáním něco získali. Můžeme to možná se Sokratem formulovat tak, že už víme, co nevíme. A jestliže víme, co nevíme, známe svou nevědomost, nemusíme se jí už tolik bát. Tento motiv rozvinula v plné šíři moderní psychoanalýza, o níž soudím, že ještě stále čeká na své plné filosofické docenění.

A na závěr této části ještě jedna poznámka: Otázka (její vyslovení) může být také znamením komunikace, znamením spolucítění, soucitu. Tak je tomu u otázky Parsifalovské. A je to mnohem mocnější prostředek, nežli pouhá útěcha. Nabídnou-li druhému, že s ním ponesu jeho tíži, je to mnohem více, nežli kdybych mu, byť s bůhvíjakou autoritou, přislíboval to či ono. Obrazně můžeme říci, že čin Šimona Cyrénského byl jedním z nejvyšších duchovních výkonů lidstva. Příznačné je, bohužel, že k němu musel být donucen vnější mocí...

FILOSOFIE ZVOLÁNÍ - ÚDIVU - VYKŘIČNÍKU(!)

Tím, že k právě prozkoumaným modům filosofování, přiřadíme třetí, odvažujeme se na tenký led, protože, o čem to vlastně mluvíme, když se dovoláváme jakési "exklamativní filosofie", tedy filosofie vyrůstající z emfatických výpovědí, ze zvolání, z citu (citoslovčí! - ano, to je ono *pooh-pooh*, **Fuj-fuj!**)? Dá se vůbec o něčem takovém nějak systematicky pojednat?

Začnu od konce: Pozitivističtí psychologové mají propracovanu do detailu teorii lidské motivace (a příslušné podněty řádně klasifikovány!) a zcela jistě

i nějakou teorii pocitů, ale ty asi nebudeme moci použít. Proč? Protože popisují lidské pocity zvenčí, mohli bychom říci behaviorálně - podle toho, co o nich lidé vypovídají a hlavně k jakému chování u nich vedou. Nás ale zajímá nikoli, jak se lidé zasažení nějakou překvapivou událostí chovají, ale k jakým myšlenkám je to vede.

To, že překvapivé události vedou lidi nezřídka k nápadům, často nezvyklým, někdy i velice důsažným, považuji za prokázané. Kritický čtenář mě ovšem hned zpraží námitkou, že to je sice hezké, ale k ničemu, neboť situace, kdy nás *něco napadne* nedokážeme navodit, neřkuli řídit určitým směrem a metodicky využít. Ale to není tak docela pravda. Umělci, kteří s inspirací "pracují", vědí o tom své. Jistěže, pokud budu jen bláhově čekat, až ke mně přijde nápad, těžko se ho dočkám. Pak zkusím z nudy *bungee-jumping* a - zase nic. A přece cesta existuje a je skoro až otřepaně prostá: Zintenzivnění zážitků dosáhneme zostřením pozornosti, odstraněním předsudků a klišé: tím že se na každodenní realitu budeme dívat jako na *stále novou*. Tento text by například nikdy nevznikl bez dostatečné pozornosti vůči vlastním myšlenkám. V okamžiku, kdy dokážeme užasnout nad obrázkem, který jsme už stokrát viděli, jsme na správné cestě, neboť na této cestě se filosofie rodí z údivu.

Proč je údiv něčím tak důležitým, že na něm chceme založit celou mocnou větev filosofie? Protože údiv v nás probouzí veliké vnitřní změny, aktivizuje celé naše nitro, a to - na úrovni myšlení! Shlédnout podivuhodnou věc nás vždy provokuje k myšlení. Nejčastěji k hledání vysvětlení, ale jsou i jiné možné mody, třeba "*Co kdyby tomu bylo podobně s...*", nebo "*Jaké by to bylo hezké, kdyby také...*", ke kombinaci prvků, k vytváření fantazií.

Škarohlíd se ale opět hlásí: "No dobrá, máte jakousi metodu, jak přijít k nápadům, máte však také metodu, jak je zpracovat a vytvořit z nich systém, tedy to, co nazýváme filosofií?" Pravda, takovou metodu nemám. To je také jeden z důvodů, proč se tato cesta odlišuje od cesty první, cesty zřejmosti. Při ní mohu postupovat systematicky, odkrývat jaksi kousek po kousku mlhu nevědomosti a rozšiřovat tak svůj horizont, před nímž je pak již vše zřejmé. Zde takovou možnost nemám. Budu rád, když se mi jakousi "šťastnou konstelací" propojí několik takovýchto vhledů a vytvoří alespoň několik spolu spojených uzlů. Na druhé straně však mohu říci, že i když toho při této cestě nevidím tolik, jako při cestě první, vidím přesto jaksi "hlouběji"; ona jednotlivá odkrytí dávají často jaksi překvapivě smysl sama o sobě; mají abych tak řekl "pronikavou radiaci", která osvětluje i leccos okolo. Jestliže je myslitel na počátku naší první cesty odkázán na názor a zřejmost, z nichž si posléze buduje svůj myšlenkový svět, zde je k tomu odkázán stále. Tato filosofie má tedy na jedné straně velice silný ráz fenomenálnosti, ale na druhé též *zjevenosti* (koneckonců je obojí od téhož řeckého slovesa) a může být proto také nazvána *theologií* (i když se v ní vůbec žádný bůh nebude vyskytovat!).

OTÁZKA A ODPOVĚĎ

Zde bychom snad mohli skončit. Nicméně zbývá ještě jeden obecný lidský diskurs, který jsme doposud neprozkoumali. To jest ten, který se zakládá na prosté skutečnosti, že po otázce většinou následuje odpověď, že lidé otázky kladou, aby na ně dostávali odpověď. Dokonce bychom mohli být v pokušení stanovit za "třetí cestu filosofie" právě filosofii odpovědi.

Ovšem pokud bychom uvažovali o třetí cestě filosofie jako o filosofii odpovědi, musíme nejprve upozornit, že i tak odpověď není rozhodně totožná s kladením a tato cesta tedy není totožná s cestou první. Při ní jsme nacházeli vše pro filosofování již připravené - stačilo otevřít oči. Odpověď následuje po otázce – a jak bolestné a spletné mohou být cesty otázky, jsme se pokusili naznačit v předchozím oddíle. Vybořená a vyvzdorovaná odpověď je něco úplně jiného nežli evidentní konstatování. Zde jsme museli, kromě poznávacích schopností k dosažení poznání zapojit silně i svou vůli. Proto by ji čistě kontemplativní filosofie mohla podezírat (někdy právem) z toho, že se v ní filosofuje podle hesla "přání otcem myšlenky". Jistě, jsou i nesprávné odpovědi, a mohou se objevit i tehdy, když byla položená otázka zcela na místě. Filosofie zřejmosti ovšem také není zcela prostá klamu. Tam je to ovšem klam typu přeludu, optického klamu (Escherovy obrázky!). Těch se zase filosofie, která si musí celou cestu k poznání poctivě krok za krokem projít a probojovat, většinou vyvaruje.

A co když to tak není? Co když odpověď přiletí rychlostí světla, ještě než otázka dozní? - Nastupuje údiv (u Platóna zdroj veškerého filosofování). A jsme opravdu tam, kam jsem dospěli v předchozím oddíle - u filosofie vykřičníku, a o ní jsme již mluvili. Proto nám zde půjde o něco jiného.

Viděli jsme výše, že sama otázka nás zbavuje jen části naší existenciální tísně. Otázka tady je proto, aby vyvolala odpověď. Je pak ovšem také v řádu věcí, že tato odpověď většinou opět vyvolává další otázku. Odpověď, *předběžná* odpověď, která je jen pokusem vyrovnat se s danou palčivou a obtížnou otázkou (neboť jiná ani nemůže být - to by pak byla onou falešně konejšivou odpovědí autority), zákonitě novou otázku neb námitku vyvolá - a jsme uprostřed dialogu.

Fakticky vzato je dialog jednou z nejstarších filosofických forem - dominantní ve starověku a velmi hojně využívanou ve středověku, až po práh novověku. A i zde bude naším prvořadým zájmem otázat se, kdo že to vlastně v takovém dialogu vystupuje. Ty formálně zachycené filosofické dialogy mají ovšemže vždy své mluvčí, často jednoho v roli učitele, ostatní víceméně v roli žáků. Pokud tomu ale tak je, není to žádný opravdový dialog. Je to náš starý známý "katechismový" žánr; systematicky uspořádané myšlenky jednotlivce, zvýrazněné a rozčleněné právě otázkami onoho "žáka". Ale i když někdo napíše skutečný dialog, kde jsou si mluvčí víceméně rovni a každý přichází rovným dílem s otázkami i (předběžnými)

vysvětleními, je to přece také dílo jediného člověka, které se počalo v jeho mysli. Jak to?

To souvisí s další podivuhodnou schopností lidské duše, a sice vystupovat v převlecích a hrát role. Říkám-li "hrát role", myslím to vážně - vystupování v nejrozličnějších rolích je nejvlastnější *hrou* duše. Většina lidí ale nemá dar rozehrávat jich současně více: jsou jistou situací vtaženi do určité role (například soudce mravů, posměváčka, poučovatele... ap.) a hledí se jí zhostit s veškerou vehemencí. A až zítra, až přijdou do jiné hospody a sejdou se s jinou stolní společností, budou hájit názory zcela protikladné těm, které hájili včera...

Aby bylo jasno: já se nad tím nepohoršuji, že lidé vystupují v různých rolích (byť by to nemusel být zrovna typ Mr.Jekyll a Dr.Hyde). Ale želím toho, že tak jen málokdy dokáží činit *zároveň*. Kdo to dokáže, tedy například, kdo dokáže bezchybně reprodukovat v reálném dialogu právě zazněvší názor svého oponenta a připojit k němu svůj - zcela rozdílný, je na nejlepší cestě k filosofii dialogu - k dialektice

ZÁVĚR

Udělejme si na závěr resumé toho, k čeho nás zkoumání modů jazykové výpovědi v souvztažnosti k filosofii dovedlo: Je to celkem jasné rozčlenění filosofie do několika směrů, možná lépe říci metod: filosofické kontemplanace (fenomenologie), s jejími dcerami mýtem a vědou; existenciálního tázání; zjevení neboli gnóze; a nakonec dialektiky. To, že jsou zde uvedeny takto po sobě, je dáno metodou našeho výkladu a nelze říci, že jedna by byla "lepší" nežli jiné. Naopak, to - jak jsme doufám ukázali - že mají všechny ukotvení v základních modech lidské výpovědi, jim všem poskytuje autenticitu a výpovědní sílu. Jenom kdybychom alespoň po jedné z nich dokázali kráčet s vytrvalou důsledností!

27. březen 2009